

23. Maitland, R. T., 1854. Week- en Schelpdieren in Nederland waargenomen. In J. A. Herklots: Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland deel 2. Leiden 316 pp., 1e stuk. p. 74-88.
24. Missel, H. P. & P. Hessel, 1964. Rapport over de natuurwetenschappelijke waarde van het landgoed Nieuw Amelisweerd. Consulentschap Utrecht Staatsbosbeheer, naar gegevens uit 1935. Stencil 5 pp. (niet gepubliceerd).
25. Oudemans, A. C., 1900. Opmerkingen bij het lezen van De Levende Natuur. De Levende Natuur 4: 273-274.
26. Peereboom Voller, J. D. G., 1956. Orchideeënlandje achter Crailosche IJsbahn. Excursierapport Staatsbosbeheer Dienstvak Natuurbescherming aug. 1956. Stencil 4 pp. (niet gepubliceerd).
27. Scholten, J., 1913. De verspreiding onzer land- en zoetwaterslakken. De Levende Natuur 18: 348-351.
28. Sinia, H. R., 1929. Staelduinen. De Levende Natuur 33: 330-332.
29. Sleem, W. G. N. van der, 1921. Lijst van Gemeenten als vindplaatsen van Nederlandsche Mollusken. Tijdschr. Ned. Dierk. Ver. (2) 18: cx-cxviii.
30. Thijsse, J., 1918. Antwoord aan P. Sch. B., te A. De Levende Natuur 23: 144.
31. Vernhout, H. J., 1916. Catalogus der Nederlandsche Mollusca van 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie. Zool. Meded. Leiden 2: 33-56.
32. Waardenburg, H. G., 1827. Commentatio Historia Naturalis animalium molluscorum regno Belgico indigenorum. Annales Acad. Lugduno-Batavae 1826-1827. Leiden 62 pp.
33. Weber, M., 1919. Beschouwingen over de fauna van Nederland. Bijdr. Dierk. Feestnummer Kerbert. 21: 175-193.
34. Willigen, A. C. van der, 1917. Verslag vergadering Leiden 5 oct. 1917. Natura 1917: 91.
35. IJzerman, R., 1937. Wijngaardslakken bij Oegstgeest. De Levende Natuur 42: 224.

Notities over de Bitterling (*Blackstonia perfoliata*)

PAUL DE MEY.

Velen zullen op Voorne de Bitterling (*Blackstonia perfoliata*) (fig. 1) wel eens gezien hebben in de grote vallei die naar de plant genoemd werd, nl. de Bitterlingvallei (1). Bitterling, Teer guichelheil (*Anagallis tenella*) en Moerasgamander (*Teucrium scordium*), het zijn drie van Voorne's beroemdheden (2;3). De mooie *Anagallis* (fig. 2), Thijsse noemde hem Tengere bastaardmuur, is een van de vele plantesoorten, die in ons land sterk achteruit zijn gegaan. Op Voorne, daar al zeker een eeuw bekend, en op Texel bevinden zich nog de mooiste groeiplaatsen. Zo ken ik het plantje op Voorne van vijf plaatsen in vier valleien, waar iedere zomer de lichtrose bloempjes in massa verschijnen. Van de Moerasgamander (fig. 3), voor het eerst op Voorne gevonden in 1883, in het „duin ten zuiden van Oost-Voorne" door

M. W. Beijerinck, later hoogleraar te Delft, is Voorne ook de enige plaats in Nederland waar de plant stand houdt. Oude vindplaatsen waren: „duyn vallyen agter Lisse" (18e eeuw), Leerdam, Zevenaar, Borculo en Maastricht, waar de planten wel sinds lang niet meer zullen voorkomen (4). De Bitterling is wel de zeldzaamste van de drie, want deze soort is maar sporadisch buiten Voorne aangetroffen. Hoewel ik enige jaren geleden nog de Bitterling massaal aantrof in de bekende vallei, is ze daar toch wel achteruit gegaan. Sindsdien vond ik er ieder jaar maar een enkel exemplaar (in oktober 1971 weer verscheidene planten, maar steeds kleine exemplaren). Ook is wel eens een enkele plant te vinden langs een vochtig pad ten westen van het Brede Water. Een gegraven vallei aan de oostzijde van dit

Fig. 1. *Bitterling* (*Blackstonia perfoliata*).
Foto Paul de Mey.

duinmeer staat er sinds kort vol mee. Duidzenden planten, die er echter wel gekomen zijn door middel van een zaaiproef (5). Ze doen het hier uitstekend op de schraal begroeide, vochtige zandbodem, die rijk aan kalk is. Ook *Anagallis* is hier (spontaan) verschenen, wellicht door zaad, dat bij het graven van de vallei naar boven werd gebracht en zo kon ontkiemen, evenals soms bij de Gele hoornpapaver (*Glaucium flavum*) gebeurt. De laatste plant verscheen o.a. op de zeereep van het strand van Oostvoorne, waar men een bunker had verwijderd. Tientallen hoornpapavers bloeiden er in 1971. Sipkes (6) schreef er onlangs in dit tijdschrift een interessant artikel over. Van de Bitterling werd door Sipkes een aantal jaren geleden een nieuwe vindplaats ontdekt op Rozenburg, langs de oever van de Brielse Maas, waar de planten thans mogelijk door

successie of werkzaamheden van Rijkswaterstaat zijn verdwenen. Op het strand van Oostvoorne, even ten noordwesten van het strandpaviljoen van de familie Swart, vond ik tenslotte in 1970 een aantal planten aan de voet van een jong duintje, samen met Melkkruid (*Glaux maritima*), waar *Blackstonia* vaak mee samen groeit. Onlangs, begin september 1971, ontdekten André Velthuizen en ik een vegetatie van enige honderden planten langs de oever van het „Oostvoornse Meer”, aan de kant van het strand van Oostvoorne, ten noorden van de brede dam, die de Westplaat thans met Voorne verbindt. Er overtijden daar nogal wat vogels, die met laag water op het zich vormende slik ten zuiden van de dam gaan foerageren. Het fijne zaad kan in principe gemakkelijk door de vogels zijn overgebracht, hoewel ik niet wil stellen dat het zo gegaan is. Ook hier pionierde de éénjarige Bitterling weer op spaarzaam begroeide, kalkrijke, vrij vochtige zandgrond, samen met een aantal planten van de Bleekgele droogbloem (*Gnaphalium luteo-album*), die ik meer dan eens samen met *Blackstonia* heb zien optreden. In het gezelschap van *Blackstonia* groeiden voorts: Strandduizendguldenkruid (*Centaureum littorale*) en Sierlijke vetmuur (*Sagina nodosa* var. *moniliformis*), een begroeiing, die we tot de associatie van Strandduizendguldenkruid en Krielparnassia (*Centauro-Saginetum moniliformis*) kunnen rekenen. Het „toeval” wilde, dat we deze groeiplaats ontdekten tijdens een vogelexcursie, op het moment waarop we, Velthuizen en ik, voetje voor voetje, een Grauwe franjepoot (*Phalaropus lobatus*) naderden, waarvan we eerst dachten, dat het de Rosse franjepoot (*Phalaropus fulicarius*) was. Het vogeltje had nl. zeer lichte poten, wat „Kist” voor de Grauwe franjepoot niet opgeeft. Vermeldenswaard is, dat we kort daarop, op 2 januari 1972, wèl een Rosse zagen langs het

Fig. 2. *Teer guichelheil* (*Anagallis tenella*).
Foto Paul de Mey.

„Oostvoornse Meer”. Het prachtige vogeltje kon tot op een meter genaderd worden en het verschil met de Grauwe van 4 september 1971 was nu wel erg duidelijk. Velthuizen was op de dag van de Rosse franjepoot nog zo gelukkig aldaar een Rode wouw (*Milvus milvus*) waar te nemen.

Tot slot nog iets over de geschiedenis van de Bitterling in ons land. Van deze soort zijn twee ondersoorten bekend, nl. de ssp. *perfoliata* (Zomerbitterling) en de ssp. *serotina* (Winterbitterling), beide éénjarig. Om de laatste ondersoort gaat het hier. De Zomerbitterling is een plant van warmere streken, bloeit vroeger, reeds in mei en zou dan in ons vaak koude voorjaar moeten ontkiemen, wat niet waarschijnlijk is. De Winterbitterling kiemt in het begin van de zomer en bloeit van juli tot diep in het na-

jaar. Onze koudeperiodes deren de plant praktisch niet. De opgaven van Zomerbitterling in ons land berusten alle op foutieve determinaties. Misschien is een plant, eens bij Castricum gevonden, een Zomerbitterling geweest, maar zekerheid hieromtrent bestaat niet (1). De oudste mij bekende vondst van de Winterbitterling dateert uit 1761. De toenmalige hoogleraar in de kruidkunde en directeur van de Leidse hortus, David van Royen, verzamelde in dat jaar planten bij Staalduin, waarvan het materiaal zich blijkens de „Prodromus” (7) in het Rijksherbarium te Leiden bevindt. In zijn „Flora Harlemica” (8), van 1779, vermeldt Adriaan Loosjes de Bitterling (hij noemde hem toen *Chlora perfoliata*), als voorkomend „in de duinen”. Loosjes schijnt de plant zelf „in de duinen” bij Haarlem gevonden te hebben, want hij plaatste in zijn Haarlemse flora bij

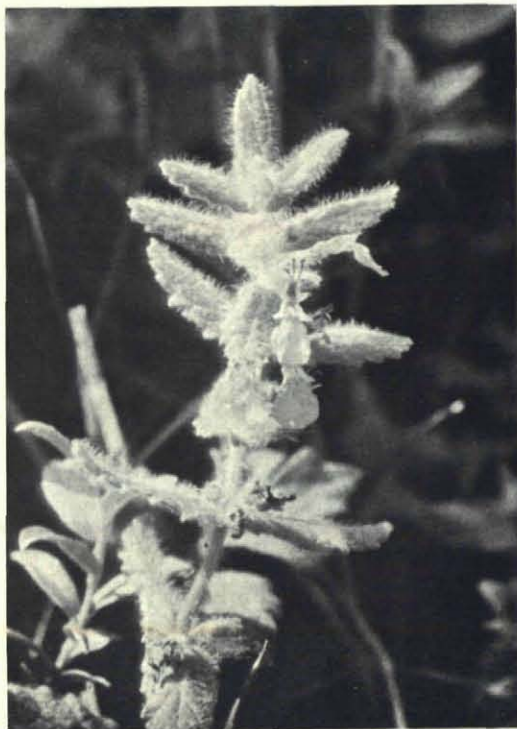

Fig. 3. *Moerasgamander* (*Teucrium scordium*). Foto Paul de Mey.

de naam van de plant een asterisk, wat betekende, dat hij de soort zelf „in het wild groeyende” had gevonden. David de Gorter geeft in zijn flora van 1781 (9) op, dat *Chlora perfoliata* groeit „Veel omtrent de stad Brielle en op Staalduin buiten 's Hage”. In 1842 werd de plant nog „bij 's-Gravenhage”, waarmee wel Staalduin bedoeld zal zijn, verzameld door de Groningse hoogleraar Dr. H. C. van Hall. Op Voorne werd *Blackstonia* teruggevonden door de Middelburgse geneesheer G. van Hennekeler. Dat was in september 1854. Dr. R. B. v. dn. Bosch maakte van deze vondst melding in het „Nederlandsch Kruidkundig Archief” (10). Van Hennekeler vond de planten „op het Groene Strand tusschen Rockanje en Oost-Voorne”. Na de vergadering van de „Nederlandsche Botanische Vereeniging”,

op 11 augustus 1887 te Brielle gehouden, werden op 12 en 13 augustus excursies gehouden te Rockanje en Oost-Voorne. Daar verzamelden de leden, er waren er maar vijf ter vergadering gekomen, eveneens *Blackstonia* (11). Tenslotte vond Prof. Th. Weevers *Blackstonia* op het groene strand van Goeree (12), waar in 1947 nog vondsten werden gedaan (13), maar waar de soort sindsdien verdwenen is (?). Het is echter zeer goed mogelijk, dat de plant op de Kwade Hoek nog eens wordt teruggevonden. Ook op „De Beer” groeiden vroeger Bitterlingen, maar dit gebied, eens een der beroemdste natuurreservaten ter wereld, viel ten offer aan dat verschijnsel, dat sommigen nog steeds hardnekkig plegen aan te duiden met het woord vooruitgang.

Summary. In this article the author mentions some interesting plants, found in the dunes of Voorne, a Dutch coastal area, probably the most valuable dune area of Western Europe. *Anagallis tenella*, very rare in the Netherlands, is found here in duneslacks. *Teucrium scordium* and *Blackstonia perfoliata* ssp. *serotina* are only found here and nowhere else in Holland. A concise history of *Blackstonia* in Holland is added. Some interesting ornithological records are mentioned for the area, viz.: Red-necked Phalarope (*Phalaropus lobatus*) on the 4th of september 1971 and Grey Phalarope (*Phalaropus fulicarius*) and Kite (*Milvus milvus*) on the 2nd of january 1972. All three are rare passage migrants in the Netherlands.

Litteratuur:

1. C. Sipkes, 1966. De Winterbitterling (*Blackstonia perfoliata* ssp. *serotina*). D.L.N. 69: 106 e.v.
2. C. Sipkes, 1970. Verdwijnen en verschijnen van Teer guichelheil (*Anagallis tenella*) en de mogelijkheden tot behoud. D.L.N. 73: 186.
3. C. Sipkes, 1964. De Watergamander (*Teucrium scordium*) op Voorne. D.L.N. 67: 266.
4. L. Vuyck, 1904. Prodrum Flora Batavae, Ed. Alt. Vol. 1, pars 3: 1350. Uitg. 1904, Nijmegen.
5. A. H. J. Freysen, 1968. Over microreliëf en ontkieming in de jonge duinvallei. Gorteria 4: 60-61.
6. C. Sipkes, 1971. De Gele hoornpapaver weer bij Oostvoorne. D.L.N. 74: 143-144.
7. L. Vuyck, 1904. Prodrum Flora Batavae, Ed. Alt. Vol. 1, pars 3: 1055.
8. A. Loosjes, 1779. Flora Harlemica of Lijst der Planten rondom Haarlem in het wild groeyende, volgens het zaamenstel van Linnaeus. Door Adriaan Loosjes P.Z. Te Haarlem bij Jacob Tijdgaat 1779.
9. David de Gorter, 1781. Flora septem provinciarum Belgii foederati indigena. Harlemi Apud C. H. Bohn et Filium, Bibliopolas, 1781.
10. Dr. R. B. v. dn. Bosch, Nederl. Kruidk. Arch 1 (4): 35 e.v.
11. Lijst der Phanerogamae en Cryptogamae Vasculares waargenomen in de Omstreken van Brielle (Rockanje en Oost-Voorne). Nederl. Kruidk. Arch. 2 (5), (1889): 398 e.v.
12. Th. Weevers, 1940. De Flora van Goeree en Overflakkee dynamisch beschouwd. Nederl. Kruidk. Arch. 50: 285-354 (spec. 322).
13. V. Westhoff c.s., 1961. Vegetatie en Fauna van Goeree: 6. Uitg. St. Nat.mon. De Beer. 's-Gravenhage 1961.